

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MESNEVÎ ŞÂRİHİ BİR BAYRÂMÎ-MELÂMÎ: SARI ABDULLAH EFENDİ'NİN SEYR Ü SÜLÛK
YORUMU
A MESNEVÎ COMMENTATOR AND BAYRÂMÎ-MELÂMÎ: "SEYR U SULÛK" COMMENTARY OF SARI
ABDULLAH EFENDI

Büşra ÇAKMAKTAŞ *

Öz

Sarı Abdullah Efendi (v. 1071/1660) 17. yüzyılda yaşamış önemli bir mutasavvıftır. Bir Bayrâmî-Melâmî ve Şârih-i Mesnevî olarak temayüz etmiş olan Sarı Abdullah Efendi'nin aynı zamanda Celvetî ve Mevlevî tarikatlerine de mensub olduğu bilinmektedir. Ciddi bir eğitim sürecinden geçmiş olan Abdullah Efendi tezkirecilik ve reisül-küttâblık gibi pek çok önemli memuriyette bulunmuştur. Abdullah Efendi yetmiş beş yaşına geldiğinde Koca Mustafa Paşa Hankah'ı civarında bulunan evinde uzlete çekilerek vefatına kadar ilim, ibadet, te'lif ve tasnif ile meşgul olmuş, 1071/1660 yılında yetmiş altı yaşında ödem hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. *Mesnevî*'nin ilk cildine yazılmış olan en geniş Türkçe şerh olma özelliği taşıyan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* ve *Semerâtü'l Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd* gibi tasavvuf tarihi ve düşüncesi açısından çok önemli eserler kaleme alan Abdullah Efendi şârih, müellif, şair ve hattat kimliğiyle döneminin önemli mutasavvıflarından birisi olmuştur.

Biz de bu çalışmada Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinde bir manevî eğitim süreci olarak kabul edilen seyr ü sülûke bakışımı ve seyr ü sülûkun aşamaları, kısımları, esasları ve adabı, riyâzet-mücâhede ve uzlet kavramlarına ilişkin görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sarı Abdullah Efendi, Bayrâmî-Melâmî, Mesnevî Şerhi, Seyr ü Sülûk, Riyâzet-Mücâhede, Uzlet.

Abstract

Sarı Abdullah Efendi (d. 1071/1660) is an important sufi who lived in the 17th century. Sarı Abdullah Efendi came to the fore as a Bairami-Malami and Şârih-i Mesnevi, and is known to be the member of Celveti and Mevlevi orders at the same time. Abdullah Efendi received a sound education and served in many civil services such as "Tezkireci" and "Reis-ül Küttab". When Abdullah Efendi was seventy five years old, he lived in seclusion in his house located by Koca Mustafa Pasha Hankah and engaged in science, worship, writing and classification until his death. He died of edema illness at the age of seventy six in 1071/1660. Abdullah Efendi wrote many important works in terms of history of sufism and sufi thoughts such as *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, which contains the most extensive Turkish comment written in the first volume of Mesnevi and *Semerâtü'l Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd*, and he became one of the most prominent sufis of his era with his commentator, author, poet and calligrapher identity.

In this study we will try to reveal Sarı Abdullah Efendi's perspective of seyr u suluk which is regarded as a spiritual education process, in his works and his opinions about the stages, principles, morals of seyr ü suluk, and riyazat-mucahade, uzlet concepts.

Keywords: Sari Abdullah Efendi, Bairami-Malami, Sharh-ı Mesnevi, Seyr u Suluk, Riyazat-Mucahade, Uzlet.

GİRİŞ

Sarı Abdullah Efendi'nin doğum yeri hakkında açık bir bilgi yok ise de onun İstanbul'da doğduğu anlaşılmaktadır.¹ Doğum tarihi hakkında ise kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Müstakîmzâde *Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayrâmîyye*'de 1583,² Sahih Ahmed Dede 1584,³ Hüseyin Vassaf 1584⁴ tarihlerini zikretmektedirler. Hakkında yapılan araştırmalarda ise 1584 tarihi tercih edilmektedir.⁵

Abdullah Efendi'nin dedesinin kardeşi olan Halil Paşa'nın tahsil ve terbiyesinde yetiştiği bilinmektedir.⁶ Gençliği boyunca çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunan Abdullah Efendi, Halil Paşa'nın

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, bcakmaktas@sakarya.edu.tr

¹ Kathleen Burril (1995). "Sarı Abdullah Efendi", *El*, c. IX, s. 59.

² Müstakîmzâde Süleyman Sa' deddin. *Risâle-i Melâmîyye-i Bayrâmîyye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnü'l-Emin, nr. 3357, vr. 60a.

³ Sahih Ahmed Dede (2003). *Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 275.

⁴ Hüseyin Vassaf (2006). *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, c. 2, s. 522.

⁵ Ekrem Işın (1994). "Sarı Abdullah", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 13; Necdet Yılmaz (2001). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Süfîler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 346.

⁶ Ahmed Resmi (1992). *Halikatü'r-Rüesâ*, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 32; Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn*, Ankara: Türk Tarih Encümeni, s. 280; Vassaf, c. 2, s. 522; Bursalı Mehmed Tahir (1971). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Gregg International Publishers Limited, c. I, s. 100; Nihat Azamat (2009). "Sarı Abdullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 36, s. 145; Ömer Faruk Akün (1966). "Sarı Abdullah", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, c. 10, s. 216.

Osmanlı-Safevî mücadelelerinin devam ettiği ilk sadrazamlık döneminde 1617-1628 yıllarını onun yanında İran sınırındaki şehirlerde geçirmiştir. 1619 yılında ise Halil Paşa ile birlikte İstanbul'a dönmüştür. Abdullah Efendi bu tarihten Halil Paşa'nın ikinci kez sadrazamlık makamına getirildiği 1626 yılına kadar Halil Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. Bu arada eser telif etmeye başlamış ve en önemli eserlerinden olan *Semerâtü'l-Fuâd*'ı 1624'te iki ay içerisinde tamamlamıştır. İki yıl sonra *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* isimli *Mesnevî* şerhini yazmaya başlayan Sarı Abdullah Efendi, Halil Paşa'nın IV. Murad tarafından ikinci kez sadarete getirilip isyan halinde olan Abaza Paşa'yı itaat altına almak ve İran ile sürmekte olan savaşı barışla sonuçlandırmakla görevlendirdiği dönemde Divân-ı Hümâyûn tezkirecisi olmuştur. Halil Paşa'yla birlikte şark seferine çıkmış, sefer sırasında vefat eden Mehmed Efendi yerine reisü'l-küttâb tayin edilmiştir. Sarı Abdullah Efendi Abaza Paşa ile yapılan müzakerelerden bir sonuç alınmaması ve Ahıska'nın Safevîlerin eline geçmesi üzerine 1628 tarihinde görevinden azledilmiştir.⁷

Halil Paşa ve Sarı Abdullah Efendi yeni sadrazam olan Hüsrev Paşa'nın kendilerine bir zarar vereceği korkusuyla tebdil-i kıyafet ederek gizlice İstanbul'a dönmüşlerdir. Halil Paşa bu dönemde daha önce de irtibat halinde olduğu ve muhtemelen İdris Muhtefî'nin vefatından sonra intisâb ettiği Aziz Mahmud Hüdâyî'nin yanına sığınmıştır. Sarı Abdullah Efendi ise bu dönemi evinde gizlenerek geçirmiştir. 1629'da Halil Paşa'nın ölümü üzerine ise on yıl sürecek olan bir uzlet hayatına çekilmiştir. Bu dönemde de eser telifiyle meşgul olmuş ve *Mesnevî* şerhini tamamlamıştır.⁸

1638'de Rikâb-ı Hümâyûn Reisü'l-Küttâb kaymakamlığına getirilmiş, IV. Murad'ın maiyetinde Bağdat seferine katılmıştır. Bağdat'ın fethi sırasında şehid olan İsmail Efendi'nin yerine reisü'l-küttâb tayin edilmiş, dönüştü ise Diyarbakır'da görevden azledilmiştir. Daha sonra tekrar reisü'l-küttâb kaymakamlığına getirilmiştir. *Cevheretü'l-Bidaye* adlı eserini bu görevi sırasında tamamlayıp IV. Murad'a sunmuş, ertesi yıl Anadolu muhasebeciliğine, bir ay sonra cizye muhasebeciliğine tayin edilmiştir. 1649 yılında piyade mukabeleciliğine, 1654'te mensuh mukataacılığına getirilmiş, mensuh mukataacılığı Sarı Abdullah Efendi'nin son görevi olmuştur.⁹

Abdullah Efendi yetmiş beş yaşına geldiğinde Koca Mustafa Paşa Hankah'ı civarında bulunan evinde uzlete çekilmiş,¹⁰ vefatına kadar ilim, ibadet, te'lîf ve tasnif ile meşgul olmuştur.¹¹ Sarı Abdullah Efendi'nin evi de adeta bir dergah gibi bu dönemde meşhur olmuştur.¹² Abdullah Efendi yetmiş altı yaşında ödem hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. Vefat tarihi mezar taşına göre 1660'dir. Kabri Topkapı mezarlığındadır.¹³

Nasîhatü'l-Mülûk adlı eserinde belirttiği gibi "Aslen Bayrâmî ve tarîkaten Celvetî ve terbiyeten ve bürûziyyeten fi rûhaniyet-i Mevlevî" olan Sarı Abdullah Efendi'nin telif eserleri şunlardır:¹⁴

1. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*¹⁵
2. *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd*¹⁶
3. *Düstûru'l-İnşâ*¹⁷
4. *Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk*¹⁸
5. *Cevheretü'l-Bidaye*¹⁹
6. *Mir'âtü'l-Asfiyâ fi Sifâti'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ*²⁰

Biz de bu makalede eserleri ve tasavvufi şahsiyetiyle özellikle Bayrâmî-Melâmî ve Mevlevî kültür içerisinde mühim bir yere sahip olan Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinde bir manevî eğitim süreci olarak kabul edilen seyr ü sülûke bakışını ve seyr ü sülûkun aşamaları, kısımları, esasları, riyâzet-mücâhede ve uzlet kavramlarına ilişkin görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Seyr ü Sülûk Kavramı

⁷ Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 281; Resmî, s. 33; Hüseyin Ayvansarayî (2001). *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, haz. Ahmet Neziha Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, s. 613; Bursalı, c. I, s. 100; Akün, s. 217; Azamat, s. 146; Işın, s. 13.

⁸ Bursalı, c. I, s. 100; Azamat, s. 146; Akün, s. 217.

⁹ Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 281; Ayvansarayî, s. 613; Resmî, s. 33; Bursalı, c. I, s. 100; İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1997). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. 3, s. 546; Azamat, s. 146.

¹⁰ Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 281.

¹¹ Resmî, s. 32; Bursalı, c. I, s. 100.

¹² Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 281.

¹³ Abdülbaki Gölpınarlı (1982). *Melâmîlik ve Melâmiler*, İstanbul: Devlet Matbaası, s. 138; Ülker Aytakin (2002). *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 52.

¹⁴ Sarı Abdullah Efendi, *Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Ali Paşa, n. 679, vr. 218b.

¹⁵ Sarı Abdullah Efendi, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.

¹⁶ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.

¹⁷ Sarı Abdullah Efendi, *Cevheretü'l-Bidaye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler, n. 3792.

¹⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Ali Paşa, n. 679.

¹⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Düstûru'l-İnşâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, n. 3332.

²⁰ Sarı Abdullah Efendi, *Mir'âtü'l-Asfiyâ fi Sifâti'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, n. 1401.

Sözlükte “gezmek, dolaşmak”²¹ anlamlarına gelen seyr kelimesi ile “yola girmek, yolda yürümek”²² anlamındaki sülûk kelimesi sûfiler tarafından bir tasavvuf terimi olarak “seyr ü sülûk” şeklinde kullanılmıştır. Sûfiler seyr ü sülûk ifadesiyle Hakk’a ermek için bir mürşidin denetiminde yapılan manevi yolculuğu²³ ve sâlikin dünya ve makam sevgisi gibi kötü ahlâkî sıfatlardan temizlenip güzel ahlakla donanmasını anlatmışlardır.²⁴

Abdülkadir Geylânî’ye göre seyr kalp ile, sülûk ise niyetin temizlenmesi ve güzelleştirilmesiyle yapılmaktadır. Seyr ü sülûk yolunda yürüyebilmek için imana, bu yolda sebatlı olabilmek için ise îkâna ihtiyaç vardır.²⁵ İbn Arabî seyr ü sülûku “bir ibâdet menziline bir ibâdet menziline mânâ ile intikâl” şeklinde tanımlamaktadır. Yani ona göre seyr ü sülûk Allah’a yaklaşma niyeti taşıyan meşrû‘ bir amelden başka meşrû‘ bir amele Allah’a yaklaşma amacıyla intikâldir.²⁶ İmam Rabbânî’ye göre ise seyr ü sülûk insanın ilimdeki bir hareketi ya da varlık mertebelerinde seyahatidir. Böylece düşük seviyeli bir ilim ve idrakten yüksek seviyeli ilme, oradan da daha yükseğe ulaşılır. Bu seyahat insandan başlar, önce Allah’a doğru ruhî bir yükseliş olur, sonra tekrar dünyaya ve insana dönülür.²⁷

Abdullah Efendi seyr ü sülûkü yaratılmış her bir varlığın kendisini terbiye edip, şehâdet âlemi ve beşeriyet mertebesinde yükselmesi süreci olarak görmekte ve “derekat-ı âlem-i imkândan âlem-i vahdetin zirvesine terakki etmek ve yükselmek” şeklinde tanımlamaktadır. Ancak o, bu yükselişin fikrî ve nazari adımlarla değil, keşfi bir seyr ile gerçekleşmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁸

1.1. Seyr ü Sülûkun Aşamaları

Tasavvuf literatüründe yola girmek, yolda ilerlemek, yolun sonuna varmak ve yeniden yolun başına varmanın amaç edinildiği bu seyr ü sülûk sürecinin seyr-ilallah, seyr-lillah, seyr-alellah, seyr-maallah, seyr-fillah, seyr-billah, seyr-anillah olmak üzere çeşitli aşamalarından bahsedilmiştir.²⁹ Abdullah Efendi ise insanın beşeriyet mertebesinde âlem-i vahdete doğru yükselmesini ifade eden bu seyr ü sülûk sürecini “seyr-ilallah, seyr-billah ve maallah, seyr-fillah” şeklinde üç aşamada ele almaktadır. Ona göre seyr-ilallah başlangıç ve ilk menzil olan mertebeye insâniyetle başlar. Bu seyr halkın geneli için geçerlidir. Seyr-ilallah, seyr-fillahın aksidir. Seyr-maallah ise sâlikin Hakk’ı bütün mertebelerde müşâhede ettikten sonra bütün bu mertebeleri Hak’la birlikte seyretmesidir. Sâlikin Hakk’ı Hak’la, vahdeti kesretle birlikte müşâhede ederek kesreti ayn-ı vahdet ve vahdeti ayn-ı kesret olarak hakka’l-yakîn bildiği mertebeye ise “seyr-fillah” olarak isimlendirilmektedir. Seyr-fillah mertebesinde gayet ve nihayet olmaz. Çünkü Hakk’ın tecellilerine had ve nihayet yoktur.³⁰

Abdullah Efendi seyr-ilallahı ağaca, seyr-billah ve maallahı ise meyveye benzetmektedir. Seyr-fillahın neticesi de Allah’tan başkası değildir. Abdullah Efendi’ye göre seyr-fillah mertebesinde sâlik beşerî sıfatlarından sâfi ve kendi kendinde gayr-i mütenâhî olup isneyniyetin gereği olan mecâzî-mevhûm varlığından halâs olur ve Hakk’ın varlığına vâsil olur. Seyr-ilallahta sâlik merâtib-i istikmâlde kâmil, seyr-billah ve maallahta kâmil ve mükemmil, seyr-fillahta bulunan sâlik ise ârif-i muhakkik olur. Yani ona göre irfân insanın kemâl mertebelerinin sonundadır.³¹

1.2. Sâliklerin Kısımları

Abdullah Efendi sûfiler gibi sâliklik ve meczûbluk arasındaki irtibat üzerinde durmakta, seyr ü sülûk yolundaki sâlikleri cezbeleri ve bunun etkileri bakımından sâlik-i meczûb, meczûb-i sâlik, sâlik-i gayr-i meczûb ve meczûb-ı gayr-i sâlik olarak dört kısma ayırmaktadır.³² Ona göre sâlik-i meczûb sülûkü cezbeye, fenâsı bekâya tekaddüm edip bir mürşid-i kâmilin irşâdıyla sülûk yolunda fânî olmuş kimsedir.³³ Meczûb-ı sâlik ise cezbeyi sülûke ve fenâ yoluna tekaddüm eden kimsedir. “Rahmanın cezbelerinden bir cezbe bütün insanların ve cinlerin sevapları gibidir.”³⁴ hadîsi gereğince öncelikle fenâ denizine dalıp, sonra

²¹ Mütercim Asım Efendi (2013). *el-Okyanusu’l-basit fi tercemeti’l-kamusi’l-muhit*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, c.2, s. 2041.

²² Râgıb el-İsfahânî (2002). *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dımaşk: Darü’l-Kalem, Beyrut: ed-Darü’ş-Şamiyye, s. 421.

²³ Ethem Cebecioğlu (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, s. 311; Süleyman Uludağ (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kocabalı Yayınevi, s. 321; Süleyman Uludağ (2010). “Sülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 38, s. 127.

²⁴ Muhammed b. A’la b. Ali el-Faruki el-Hanefi Tehanevi (1998). *Keşşâfu’l-ustûhâti’l-fünûn*, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, c. 2, s. 400.

²⁵ Dilaver Gürer (1999). *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 248.

²⁶ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, thk. Osman İsmail Yahyâ, Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, c. 2, s. 380-381.

²⁷ Necdet Tosun (2005). *İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 63-64.

²⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.2, s. 413.

²⁹ Tehânevî, c. 2, s. 363.

³⁰ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.2, s. 413.

³¹ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e*, c. 2, s. 414.

³² Bkz. Ebû Hafs Sühreverdi (2001). *Avârifü’l-Maârif*, Mekke: el-Mektebetü’l-Mekkiyye, c. 1, s. 14; Tehânevî, c. 2, s. 400-401.

³³ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s. 215.

³⁴ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I/332.

nâsût sahiline geri döner. Cezbe ile geçtiği makamların hakikat ve inceliklerini tafsilatlı bir biçimde görüp bilmek için ise bir mürşid-i kâmilin sohbetinden istifade eder.³⁵ Meczûb-ı sâlik, sâlik-i meczûbdan üstündür. Zira cezbeden evvel sülûk eyleyenin makamlarda seyr ve hareketi yavaş olup, her makamın müşâhedesinde tafsilatına muttali‘ olmakla zaman geçirip, müşâhedesi hoşuna giden nurânî bir makamda kalır. Böylece daha yüksek makamlara erişmekten mahrum kalır. Fakat meczûb-ı sâlik cezbe-i Rahman’dan “O onları sever.”³⁶ hitabını işiterek sabra mecâli kalmaz. Sıratı şimşek gibi geçerek cennete girenler gibi bütün makamların en yükseği olan “Onlar O’nu severler.”³⁷ mertebesinde karar kılar. Böylece vücûd-ı mutlakdan başka bir şey görmez.³⁸

Abdullah Efendi’ye göre sâlik-i gayr-i meczûb makamlardan birinde kalıp cezbeyle erişemeyen kimsedir. Meczûb-ı gayr-i sâlik ise cezbede mağlub olup cezbeden sonra sülûke devam edemeyen kimselerdir.³⁹ Meczûb-ı gayr-i sâlik, sâlik-i gayr-i meczûbdan üstündür. Zira meczûb-ı gayr-i sâlik maksûd-ı aslı olan makâm-ı kurb-ı kavseyne yükselip, Hakk’ın zatının birliğinde yok olur. Cezbesi galip olduğu için sıfatları idraki söz konusu olmaz. “Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”⁴⁰ âyeti gereğince kesreti vahdette ve vahdeti kesrette müşâhede edemediği için his ve şehâdet âleminden geçip, zât-ı ahadiyet deryasına dalamaz. Sâlik-i gayr-i meczûb ise sâlik-i meczûb gibi esmâ ve sıfatın mazharlarını müşâhedesinde zulmânî ve nurânî perdelerden şaşkına dönerek cezbe-i Rahman ile “Senin azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”⁴¹ âyetinde de ifade edilen bekâdan zevk almışlardır.⁴²

1.3. Seyr ü Sülûkün Esasları

Abdullah Efendi seyr ü sülûkün esaslarından bahsetmekte, seyr ü sülûk yoluna giren kimselere bazı tavsiyelerde bulunmakta ve bu bağlamda öncelikle sûfiler tarafından seyr ü sülûkün aslı esaslarından birisi olarak kabul edilen şeriata bağlılık konusuna dikkat çekmektedir. O seyr ü sülûk yoluna giren bir kimsenin şeriâtın emir ve yasaklarına riâyet etmesi gerektiği hususu üzerinde önemle durmaktadır. Ona göre tarîkate seyr ü sülûkün esasları belirlenmiştir. Bu esaslardan ilki ise hâllerin hakikatine ancak nûr-ı şeriât ve emri-tarîkat ile amel etmekle ulaşılabileceğidir. Nitekim erkân-ı din ve İslâm binasının hakikatinin şeriât, tarîkat ve hakikat olduğunu Hz. Peygamber “Şeriât sözlerim, tarîkat yaptıklarım ve hakikat ahvâlimdir”⁴³ sözüyle ifade etmiştir. Abdullah Efendi’ye göre bu erkân ile sağlanılmayan sâlik nâkıs olup, kemâl-i İslâm ile muttasıf olamaz. Bu erkâna uygun amel eden kâmiller ise akl-ı cüz’iden rücû‘ edip, tamamen yüz çevirmişlerdir. Nitekim insan aklı rubûbiyet sırrını idrak etme konusunda eksik, letâif ve rumûz-ı ilâhiyeyi anlama noktasında ise acizdir. Beşer aklı ubûdiyetin ahkâmını ihâta noktasında da kusurludur. Hak yolundaki sâlikler nazari fikirler ve aklı delillerden soyutlanıp kalb-i selim ile bir pîr-i kâmile teslim olmalıdır. Hazret-i Zât’a külliye yönelip, vücûdlarını Hakk’ın zâtında fânî kılmalıdır.⁴⁴

Abdullah Efendi’nin seyr ü sülûkün esaslarına ilişkin olarak üzerinde durduğu diğer bir husus ise bir mürşid-i kâmile intisâb etme zorunluluğudur. Nitekim tasavvuf geleneğinde de sâlikin seyr ü sülûk sürecinde bir mürşid-i kâmile bağlı olması şart koşulmuş ve bunun gerekçelerinden bahsedilmiştir.⁴⁵ Abdullah Efendi de bu konuda tasavvuf geleneğini takip ederek seyr ü sülûk yolunda bir mürşid-i kâmile intisâb etmeksizin yürünemeyeceği hususu üzerinde önemle durmakta ve mürşid-i kâmile bağlanmayı seyr ü sülûkün aslı unsuru olarak görmektedir. Abdullah Efendi’ye göre seyr ü sülûk yoluna girenler “Ey iman edenler! Allah’tan korkun. O’na yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁶ âyetindeki ilâhî emre uymalı, fânî âlemden kurtulmakla iştilig edip, âlem-i vahdete yönelmek için bir veliyy-i kâmilî ve mürşid-i mükemmilî kendisine vesile kılmalıdır. Sâlik velâyet-i mutlaka-i Muhammediyye’ye mazhar olan mürşidinin tüm faziletleri ile parlamalı, mertebe-i ev ednâdan makâm-ı kâbe kavseyne yükselmelidir. Mürşidinin nurunun ışıklarıyla terbiye olarak rabbânî tecellilere meclâ olmaya layık saf bir kalbe sahip olmalıdır.⁴⁷

Abdullah Efendi sâlikin hakikat-i Muhammediyye’nin vârisi, kâmil ve mükemmil olan mürşidine tam bir itikadla bağlanıp ona itaat etmesi gerektiğine Mevlânâ’nın “İsmail gibi onun önüne bas koy. Kılıcının

³⁵ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s. 216.

³⁶ Mâide 5/54.

³⁷ Mâide 5/54.

³⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 216.

³⁹ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c.1, s. 216.

⁴⁰ İnşirâh 94/1.

⁴¹ Rahmân 55/27.

⁴² Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 218.

⁴³ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II/4.

⁴⁴ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 14.

⁴⁵ Necmüddin Dâye (1980). *Mirsâdu’l-ibâd*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, s. 226-235; Ahmed Avni Konuk (2004). *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, yay. haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, c. 1, s. 484; c. 2, s. 289; c. 2, s. 293.

⁴⁶ Mâide 5/35.

⁴⁷ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 52.

önünde sevinerek, gülererek can ver.”⁴⁸ beyitiyle de işaret etmektedir. Ona göre Hz. İsmail’in Hz. İbrahim’e teslim olması gibi sâlik de mürşîdinin rızasına teslim olmalıdır. ⁴⁹

Abdullah Efendi’nin maksad-ı aslıye vusûl maksadıyla girilen seyr ü sülûk sürecinde gerekli gördüğü bir başka esas ise “aşk”tır. Ona göre aşk olmadıkça maksad-ı aslıye vusûl mümkün değildir. Sâlike seyr ü sülûkte aşkı vesile etmesi vâcibdir. Zira vesile olmaksızın maksuda erişilemez. “Ey iman edenler! Allah’tan korkun. O’na yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”⁵⁰ âyetine göre vesile aşk olduktan sonra her durumda cemâl-i Hak münkeşif olacaktır. ⁵¹ Abdullah Efendi’ye göre herkes gönlünü bir şeye bağlayıp bir mahbûbun âşığı, bir maksûdun tâlibi olarak seyr ve hareket eder. Bunların hareketleri başlangıçtan sona ve asıldan fer‘a, vahdetten kesrete, Hak’tan halka olup, sondan başlangıca, fer‘den asla, halktan Hakk’a sefer etmezler. Aksi halde gittikçe Hak’tan uzak ve aslî maksaddan mahrum olurlar. ⁵²

1.4. Seyr ü Sülûk Âdâbı

Abdullah Efendi seyr ü sülûk adabından bahsetmekte ve seyr u sülûk esnasında kaçınılması gereken bazı davranışlar konusunda sâlikleri uyarılmaktadır. O öncelikle sâlikin makam ve insanlar arasında şöhret olma sevgisinden kaçınması hususuna dikkat çekmektedir. Ona göre makam, servet, şöhret sevgisiyle heveslerine tabi olan sâlik ilâhî muhabbetin himmetinden ve “Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın aklına getirip hayal edemediği nimetler hazırladım.”⁵³ kudsî hadisinde zikredilen nimetlerden mahrum kalır. ⁵⁴

Sâlikin hâlinden ya da makamından dolayı mağrur olmaktan da kaçınması gerektiğini belirten Abdullah Efendi, mağrur olmayı seyr ü sülûk yolundaki en büyük engellerden birisi olarak görmektedir. Hâl ya da makamlarından dolayı gururlanmaya başlayan sâliklere nefis ve hevâlarına uyararak hareket etmemelerini, merdân-ı Hüdâ ve ekmel-i asfiyâyâ karşı çıkmaktan kaçınmalarını tavsiye etmektedir. Ona göre bir sâlik eğer kendisini de merdân-ı Hüdâ olarak görüyorsa Mevlânâ’nın “Nazeninsin, nazlısın, ama haddince Allah aşkına olsun haddini asma!”⁵⁵ beyitinde ifade ettiği gibi haddini bilmeli ve bu gururu izâle etmeye çalışmalıdır. ⁵⁶

Sûfiler tarafından sâliklik yolunda büyük bir engel olarak görülen mâsivâyâ iltifat, dünyevî alaka ve meşguliyetler⁵⁷ hususları üzerinde duran Abdullah Efendi, seyr ü sülûk yolunda bunlardan da kaçınılması gerektiğini düşünmektedir. Nitekim bazı sâlikler seyr-i esmâ ve sıfatta cezebât-ı rubûbiyetle yüksek derecelere ve üstün mertebelere ulaşılar bile masivâyâ iltifat ederek gayret-i Hak’ın onun bu iyi hallerini örtmesine yol açar. Böylece nefsi yol bulup onu dalâlete sürükler. Sâlik aşağı derecelere düşüp, pîr-i kâmilin tenbihlerini kabul etmez ve pîrinin tenbihlerini inkar ederek düşmanlığa başlar. Bâtl bir takım düşüncelerle hareket edip, cehâletinden dolayı hevâsına uymanın kendisine zarar vermeyeceğini düşünür. Halbuki Hak enbiyâyı dahi hevâlarına uymamaları konusunda “Hevâyâ uyma. Yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır”.⁵⁸ âyetiyle uyarmıştır. ⁵⁹

Sûfiler özellikle de seyr ü sülûke yeni başlamış olan sâliklerin akraba ve arkadaşlarından ayrılıp yalnızlığa sarılarak yolun başında temelini sağlam atılması gerektiği kanaatindedirler. Sûfilere göre sülûkünün başında yalnızlığa sarılmayan kimseler bu yolda istikrar bulamazlar.⁶⁰ Abdullah Efendi de tarîk-i Hak’a girmiş tâlibin ehl-i hevâ olan arkadaş, akraba ve çevresini yoldaki en büyük engellerden birisi olarak görmektedir. Ona göre sâlik zâhiren ve bâttin bunlardan ayrılmalı, havâtır-ı nefsâniyyeden geçip taleb-i Hak’ta tek olup uzlet etmelidir. O Mevlânâ’nın “Yüzünü duvara çevirip yalnızca otur. Kendi varlığından da halveti ihtiyar et”⁶¹ beyitinde sâlikin daima mihraba yönelip halktan ve masivâdan kalbini boşaltmasını, kendi vücûdundan dahi halvet ve uzlet etmesini tavsiye ettiğini ifade etmektedir. Abdullah Efendi’ye göre halvet-i hakîkîyi tercih ederek tecellî-i ahadiyyetü’z-zât ile kayd-ı enâniyet ve bend-i isneyniyetten halâs olmalıdır. Mevlânâ’nın “Bundan sonra konuşmaya izin yok, bundan sonra dedikodu ile işim yok. Dostlar,

⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, b. 227.

⁴⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s. 254.

⁵⁰ Mâide 5/35.

⁵¹ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 219.

⁵² Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c.2, s. 414.

⁵³ İbnu’l-Esîr, *Cami’u’l-Usûl*, X/533.

⁵⁴ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. 4, s. 373.

⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, b. 3305.

⁵⁶ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.4, s. 374.

⁵⁷ Bkz. Kuşeyrî (1966). *Risâle*, thk. Abdülhalim Mahmud-İbnü’ş-Şerif, Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Hadise, s. 731-743.

⁵⁸ Sa’d 38/26.

⁵⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.4, s. 374.

⁶⁰ Sühreverdî, c. 2, s. 910.

⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c.1, b. 645.

elveda! Ben öldüm.”⁶² sözüyle ifade ettiği gibi fenâ ender fenâ menziline ulaşır “Ölmeden önce ölünüz.” mertebesine varmalıdır.⁶³

Abdullah Efendi sâlik “Ölmeden önce ölünüz.” mertebesine ulaşabilmek için kendi varlığını kayd-ı cüz’iyâtta mücerret ederek kavs-ı terakkîye urûc etmelidir. Ancak kavs-ı terakkînin sonu olan kavs-ı tenezzülün başlangıcına varan sâlikin latife-i kalbi, fakr-ı zâtî ve kendinin adem-i aslîsine yükselebilir. Tecellî-i zâtî olan isimlerin hepsinin manalarını idrak eder. Bu hâl fenâ-fillâh hâlidir. Sâlik beka-billâha yaklaşır, Hakk’ın vücûdunun mazharı ism-i Zâhir ile aşikâr olur. Böylece daire tamamlanmış ve “Her şey mâşuktur, âşık bir perdedir. Yaşayan mâşuktur, âşık bir ölüdür.”⁶⁴ manası husûle gelmiş olur. Abdullah Efendi bu mertebeye ulaşan kimsenin nefsinin istekleri ve hevâsını izâle ettiğini, şeriat ve tarîkate muhalif olan hiçbir hareketinin olmayacağını ifade etmektedir.⁶⁵

Sevr ü sülûkte tadrîciliğin esas alınması gerektiğini düşünen Abdullah Efendi, sâlike kapasitesinin üzerinde bir yük yüklenmemesini tavsiye etmektedir. O sevr ü sülûke yeni başlayan sâliklerin başlangıçta çocuk mesabesinde olduğunu ifade etmekte, “İnsanlara akılları ölçüsünde söz söyleyiniz.”⁶⁶ hadîsi gereğince mürşidin her sâlikin kapasitesini bilip özellikle de tarîkat sıraları ve hakîkate dair bazı sözlerin her sâlike söylememesi gerektiği konusunda da uyarıda bulunmaktadır. Ona göre eğer bazı hakikatlerden bahsedilmesi gerekecekse de sâlikin anlayışı ölçüsünde söylenmelidir. Zira file verilecek lokmanın aynı ölçüde karıncaya da verilmesi uygun değildir. Mübtedî sâlik ile müntehi sâlikin hâli aynı değildir. Bu çocuk ile genç arasındaki farka benzer. Nitekim mübtedî sâlike bazı sıralar açıldığında ya onu inkar eder ya da ilhâda düşüp zındık olur. Mübtedî sâlikin terbiyesi kıyl u kâl olmaksızın bir süre nazar ve himmetle olmalıdır. Eşyânın hakikatini, mebd’ ve meâdî kendi vicdanıyla keşf edip, keşf ve şuhûd mertebesine ulaştığında o ince sıralar ve manalar telkin olmaksızın onun vücûdundan zâhir olmaya başlar. Himmet kuşu kanat açıp, lâ mekân âlemine doğru uçar. Ancak kendisinde nazar, himmet ve inâyet olmayan olgunlaşmamış kimseler tasavvufla ilgili söz söylemekten öteye geçemezler. Bunlar kendilerini mürşid yerine koyarak dalâlete düşerler.⁶⁷

Abdullah Efendi’ye göre her sâlikin hangi menzilde ve dairede olduğunu bilip kendi derdine göre ilaç vermek ancak mürşid-i kâmillere mahsustur. Mürşid sevr ü sülûk yolunda öncelikle tâlibin kalbine aşk ateşini yakıp, talibin mücadele ile nefsanî isteklerini cezbe ateşiyle yakmasına vesile olmalıdır. Bu ateşte yanarak mahv olan sâlike hakikat sıralarından kabiliyeti ölçüsünde bazıları mürşid-i kâmil tarafından açılabilir. Mürşidi sâlik kemâle erinceye kadar terbiye eder.⁶⁸

2. Riyâzet ve Mücâhede

Sözlükte “yabanî hayvanı eğitmek, evcilleştirmek”⁶⁹ gibi manalara gelen riyâzet kelimesi bir tasavvuf terimi olarak kötü hali iyi hale dönüştürmek,⁷⁰ nefsin arzularını kırmak maksadıyla bedeni zor ve çetin işlere koşup, diğer taraftan zihni ve düşünceyi sürekli olarak mâsivâdan uzaklaştırarak Allah üzerinde yoğunlaştırmayı ifade etmektedir.⁷¹ “Çalışmak, gayret etmek, düşmanla harb etmek”⁷² anlamındaki mücâhede ise sûfiler tarafından nefsi bedensel güçlüklerle ve her hâlükârda isteklere karşı koymaya zorlamak⁷³ ve nefsi emmâreye güç gelen şeyi ona yükleyerek onun kötülüğü ile muharebe etmek⁷⁴ anlamında genellikle riyâzet kavramıyla birlikte kullanılmaktadır.

Kuşeyrî *er-Risâle* isimli eserinde tasavvufî sülûkün başlangıcında riyâzet ve mücâhede sahibi olmayanların bu yolun kokusunu bile koklayamayacaklarını ifade etmekte ve bunların aslının ve esasının nefsi alışkanlıklardan kesmek, her zaman arzusunun aksine sevk etmek olduğunu düşünmektedir.⁷⁵

Gazâlî ise mücâhede ve riyâzeti nefsi güzel ahlakın istediği hareket ve fiillere zorlamak olarak kabul etmektedir. Mesela cömertlik ahlakını elde etmek isteyen bir kimse için yol, cömertlik fiilini adet haline getirmek için nefsinin zorlayarak cömertliğe alıştırmaktır.⁷⁶ Ona göre güzel ahlaklar ancak riyâzet yoluyla

⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, b. 646-647.

⁶³ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 441.

⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, b. 30.

⁶⁵ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 139.

⁶⁶ Ebû Davud, *Edeb*, 20.

⁶⁷ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s. 414-415.

⁶⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c.1, s. 415.

⁶⁹ Asım Efendi, c. 3, s. 3012.

⁷⁰ Tehânevî, c. 2, s.226.

⁷¹ Cebecioğlu, s. 293.

⁷² Asım Efendi, c. 2, s. 1397.

⁷³ Abdürrezzâk Kâşânî (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul: İz Yayıncılık, s. 484.

⁷⁴ Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürçani (1983). *Ta'rifât*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, s. 204; Tehanevi, c. 1, s. 267.

⁷⁵ Kuşeyrî, s. 264-266.

⁷⁶ Gazâlî (1939). *İhya*, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, c. 3, s. 56.

kazanılabilir. Riyâzet demek kendisinden çıkan fiilleri başlangıçta zoraki bir şekilde, sonra da kendisine tâbi olsun diye işlemek demektir.⁷⁷ Riyâzet ehli bu şekilde nefisleriyle alışkanlıklarını terk etme noktasında mücadele edip bu alışkanlıkları daha hayırlı ve iyi olanlarıyla değiştirmeye çalışmaktadırlar.⁷⁸

Sûfiler nefisle mücâhedeyi düşmanla savaşmaktan daha üstün tutmuş, düşmanla savaşmayı küçük, kişinin nefsiyle savaşmasını büyük cihat olarak adlandırmışlardır. Çünkü onlara göre nefisle savaşmak düşmanla savaşmaktan daha zordur. Nitekim Hz. Peygamber de “Küçük cihattan büyük cihata döndük.”⁷⁹ buyurmuştur.⁸⁰

Abdullah Efendi ise seyr ü süluk sürecinde riyâzet ve mücâhedenin önemine ısrarla vurgu yapmaktadır. Onun mücâhede ve riyâzet konusunda üzerinde en fazla durduğu hususlardan birisi ise nefsi- emmâre ile savaşmak ve nefsi- emmârenin insan üzerindeki olumsuz etkileridir. Ona göre de nefisle mücâhede cihadın en faziletli olanıdır. Nitekim “Cihadın en faziletli kişinin kendi nefsi ve hevâsına karşı mücâhede etmesidir.”⁸¹ hadîsi de bu hakikati vurgulamaktadır.⁸² Nefs-i emmârenin dost yüzlü bir düşman olduğunu ifade eden Abdullah Efendi, bu hususta “Şüphesiz nefis kötülüğü emreder.”⁸³ âyetini nakletmektedir. O “Nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız Yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir.”⁸⁴ âyetinden ise nefsi- emmârenin kahır ve şerrinin defedilmesi ve bunu gerçekleştirebilmek için ise üstün bir çaba sarfedilmesi gerektiği sonucunu çıkarmaktadır. Zira Hz. Peygamber de bu hususta “Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefstir.”⁸⁵ buyurmuştur. Nefs mücâhedesini sonunda ma‘rifet hasıl olup, nefsi- emmâreden nefsi- mutmainne mertebesine çıkılacağını belirten Abdullah Efendi, mücâhedeyi sâliklerin saadetinin sermayesi olarak görmektedir.⁸⁶

Abdullah Efendi bunun yanısıra büyük cihad olarak gördüğü nefis mücâhedesini ve riyâzeti enbiyânın mesleği olarak da kabul etmektedir. Ona göre enbiyânın yolu olan mücâhede ve riyâzet yolundan giden kimse büyük bir kazanç elde eder. O Mevlânâ’nın da “Bir kimse imân ve itaat yolunda yürüyüp de bir an bile ziyan etmişse kâfirim!”⁸⁷ sözüyle bu hakikate işaret ettiğini düşünmektedir.⁸⁸

Ancak nefis tezkiyesi ve tasfiyesi için yapılması gereken bu mücâhedenin akıl ve nazarla yapıldığında istenilen sonuca ulaşamayacağını ifade eden Abdullah Efendi, enbiyâ ve evliyâyâ ittibâ etmeden mücâhede ve riyâzet yaptığını zanneden kimselerin şüpheler ve dalâlet yolunda helâk olacakları görüşündedir. Ona göre kişinin kendi aklıyla nefis mücâhedesini yapması mümkün değildir.⁸⁹ Mevlânâ da “Ey padişahlar! Dışarıdaki düşmanı öldürdük; içimizde ondan beter bir hasım var. Bunu öldürmek, aklın fikrin işi değil. İçerideki aslan; öyle tavşan maskarası olmaz. Cehennem, bu nefistir; cehennem, bir ejderhadır ki harareti denizlerle eksilmez. Yedi denizi içer de yine koca karıya benzeyen nefsin harareti ve coşkunu azalmaz.”⁹⁰ sözüyle nefis düşmanına karşı savaşmakta aklın aciz kaldığını ifade etmektedir.⁹¹ Bu noktada Hz. Peygamber’e ve bir pîr-i kâmile bağlılığı mücâhede ve riyâzet sürecinin aslî unsuru olarak gören Abdullah Efendi, mücâhede ve riyâzetten istenilen sonucun, ancak peygamberin inâyeti ve ömrünü tezkiye ve tasfiyede geçirmiş olan bir pîr-i kâmilin terbiyesi ve himmetiyle hâsıl olacağı kanaatinde. Nitekim peygamber ve velîlerin görevi ümmetleri şerîat, tarîkat ve aşk yolunda tedavi edip, ma‘rifet ve hakikate ulaştırmaktır. Abdullah Efendi bu görüşünü “Ümmîler arasında, kendilerinden bir resûl görevlendiren O’dur. Onlara, Allah’ın âyetlerini okur, onları tezkiye eder nefislerini temizler, onlara Kitab’ı ve hikmeti öğretir.”⁹² âyetiyle de delillendirmektedir.

Tasavvuf ehli mücâhede ve riyâzet sürecinde bir pîr-i kâmile intisâb edip onun terbiyesi altına girdikten sonraki en mühim şeyin bu yolda azim göstermek olduğu görüşündedirler. Sâlikin sabır ve azimle mücâhede ve riyâzetle nefisini dizginlemeye devam etmesi gerekmektedir.⁹³ Zaruret miktarı dışında nefse yumuşak davranılmamalı, mümkün olduğunca onun hoşuna giden şeyleri vermemeli ve en önemlisi de bu

⁷⁷ Gazâlî, c. 3, s. 56-57.

⁷⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye (1983). *Medâricü’s-sâlikîn*, Kahire: Dârü'l-Hadis, c. 2, s. 55.

⁷⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/424.

⁸⁰ Hucvîrî (1967). *Keşfu'l-Mahcûb*, Lahor, s. 213; Konuk, c. 4, s. 154.

⁸¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/425.

⁸² Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 236.

⁸³ Yusuf 12/53.

⁸⁴ Bakara 2/54.

⁸⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/143.

⁸⁶ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 235-236.

⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, b. 977.

⁸⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 53.

⁸⁹ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. 2, s. 236-237.

⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1, b. 1374-1376.

⁹¹ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 237.

⁹² Cuma 62/2.

⁹³ Gazâlî, c. 3, s. 60-61.

hususta sebat gösterilmelidir.⁹⁴ Sûfiler sülûkünün nihayet bulup kâmil olduğunu zannederek ya da yıllarca mücâhede ve riyâzette sonra hakikate ulaşma konusunda ümitsizliğe düşerek mücâhede ve riyâzeti bırakan sâlikleri de eleştirmektedirler.⁹⁵ Ancak nefsanî sıfatlardan kurtulmuş olan kâmillerin riyâzet ve mücâhedeyle bırakabileceğini, çünkü onların Hak'ta fânî olup ahlâk-ı ilâhiye ile mütehallik olduklarını ifade etmektedirler.⁹⁶ Abdullah Efendi de bu hususta sûfiler gibi sâlikin tezkiye-i nefse kadir olabilmesi için mücâhede ve riyâzete uzun müddet hizmet etmek ve bu yolda sebat ve azim göstermek gerektiği kanaatindedir. Ona göre tâlib mertebesinde, televvün makamında, nefis ve tabiatının hükmü altında olan mübtedî sâliklerin riyâzet ve mücâhedeyle kesinlikle bırakmamaları gerekmektedir. Mübtedî sâlikler bu durumdayken kâmiller ve vâsıllara karşı inatçı olarak riyâzet ve mücâhedeyle bırakmaya kalkmamalıdır.⁹⁷ O bir sâlik-i sâdıkın seyr ü sülûkte yüksek makamlara ulaşmış olsa bile mekr-i Hak'tan emin olmaması, ekme-i zamana yani pîrine karşı çıkmayarak tevazu ve meskenet üzere olup, mücâhede ve riyâzeti elden bırakmaması gerektiğini de ifade etmektedir. Sâlik ulaştığı yüksek makama güvenmemeli, yeme, içme, mesken, giyim, evlenme gibi bütün nimetlerin kapılarını açmamalı, pîr-i tarîkata tabi olup, nefis ve hevâsına muhâlefet ile Hak'tan tevfiğ ve hidâyet istemelidir.⁹⁸ Bunun yanısıra Abdullah Efendi de sûfiler gibi ancak nefsanî hastalıklardan ve illetlerden halâs olan kimselerin artık riyâzeti bırakabileceği kanaatindedir. Ancak miskin tâlibler nefsanî hastalıklara mübtelâdır ve onlara sürekli perhiz ve riyâzet gereklidir. Nitekim Mevlânâ da bunlar hakkında "Gönüle sahip olan kişi, apaçık öldürücü bir zehir bile yese ona ziyan gelmez. Çünkü o, sıhhat bulmuş, perhizden kurtulmuştur. Fakat zavallı tâlib henüz hararet içindedir."⁹⁹ demiştir.¹⁰⁰

Ehl-i tasavvuf mücâhede ve riyâzeti nefsanî hastalıklardan kurtulmanın en etkili ilacı olarak kabul etmiştir.¹⁰¹ Nefsin riyâzet ve mücâhede ateşinin sıcaklığı olmadığı müddetçe latifleşemeyeceği ve dolayısıyla seyr ü sülûkte muvaffak olunamayacağı görüşündedirler.¹⁰² Abdullah Efendi ise Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerîf*'te Feridüddin Attâr'dan naklettiği "Ey gafil! Sen nefis ehlinin, toprak içinde kan yiyedur. Fakat gönüle sahip olan kişi, zehir bile yese o zehir, bal olur."¹⁰³ sözünü mücâhede ve riyâzetin nefsanî hastalıkları tedavi etme işlevi bağlamında açıklamaktadır. Ona göre mücâhede ve riyâzet ile yanıp yakılmak gerekmektedir. Çünkü insana faydası olacak şey ancak budur. Riyâzet nefsanî hastalıkları izâle edip nefsin itmî'nân mertebesine ulaşmasını sağlamaktadır. Riyâzet sayesinde hasta gönüller sıhhat bulur, riyâzet adeta yaraya merhem olur. Nefsanî hastalıklardan halâs olup beşerî kötülüklerden eser kalmayınca insanın derûnu muhabbet nuru ve ma'rifet ışıklarıyla dolup¹⁰⁴ nefis-i mutmainne sahibi olur. Kemâl-i sıhhat ile mertebe-i velâyete nâil olur. Riyâzet sâlike zehir mesabesinde olan ve ona zarar veren şeylere karşı adeta bir panzehir haline gelir. Riyâzet ve mücâhede halindeki sâlikin yediği içtiği her şey muhabbet nuruna dönüşür. Zira ehl-i dil olan bu sâliklerde artık aşktan başka bir şey kalmaz. Aşk hali onlarda galib gelip, Hakk'ın rızasına uygun olmayan bir şey asla zuhûr etmez. Sâlik işte bu mertebeye varabilmek için türlü türlü mücâhede ve riyâzet yapmalı, nefsinin islâh edinceye kadar da bu yolda devam etmelidir.¹⁰⁵

Ona göre sâlik tabîb-i ilâhî ve hekîm-i rabbânî olan mürşidinin emrini kabul etmeli ve nefsin hastalıklarından kurtulmak için riyâzet ve mücâhedeyle bırakmamalı, mürşidine "Siz mücâhede ve perhiz yapmadığınız halde neden bana yaptırılıyorsunuz" diye sormamalıdır. Nitekim Mevlânâ'nın "Sende Nemrûd'luk var, ateşe atılma, atılacaksan önce İbrahim ol! Madem ki sen ne yüzgeçsin, ne de denizci... aklına uyup kendini denize atma!"¹⁰⁶ beyitlerinde de ifâde ettiği gibi önce İbrahim olup ondan sonra ateşe atılmak gerekmektedir.¹⁰⁷

3. Uzlet

Sözlükte "bedenen ya da kalben bir şeyden uzak durmak, sakınmak",¹⁰⁸ "bir köşeye çekilip halktan ayrılmak"¹⁰⁹ anlamlarına gelen uzlet, bir tasavvuf terimi olarak "günaha girmemek, daha çok ve daha ihlâslı ibadet edebilmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek"¹¹⁰ anlamında

⁹⁴ Dâye, s. 259.

⁹⁵ Konuk, c. 1, s. 552.

⁹⁶ Konuk, c. 7, s. 438; c. 9, s. 72.

⁹⁷ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. 2, s. 357.

⁹⁸ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. 4, s. 373.

⁹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c.1, b. 1603-1604.

¹⁰⁰ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 357.

¹⁰¹ Konuk, c. 1, s. 220.

¹⁰² Konuk, c. 8, s. 548.

¹⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî*, c.1, b. 1603.

¹⁰⁴ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 356.

¹⁰⁵ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. 2, s. 357.

¹⁰⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, c.2, b. 1606-1607.

¹⁰⁷ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 358.

¹⁰⁸ el-İsfahânî, s. 564-565; Asım Efendi, c. 5, s. 4636.

¹⁰⁹ Cürçânî, s. 150.

¹¹⁰ Uludağ, s. 358.

kullanılmaktadır.¹¹¹ Uzlet için tasavvufta çoğunlukla halvet, tebettül ve inzivâ kavramları da kullanılmaktadır. Uzletin karşıtı olan ihtilât ise “halka karışmayı”¹¹² ifade etmektedir. Sûfiler uzlet ve ihtilât arasında bir kıyaslama yapmakta ve çeşitli gerekçelere dayanarak genellikle uzleti ihtilâttan üstün bir yöntem olarak kabul etmektedirler.¹¹³ Onlara göre dünya ve ahiretin hayrı uzlette, şerri ise kesret ve ihtilâttadır. Çünkü ihlâs ve sıdkın husûlü halktan ictinâb edip muhabbetlerini kalbinden ihrâç etmeye bağlıdır.¹¹⁴

Kuşeyrî ise halvet ve uzlet kavramları arasındaki ince bir nüansa temas etmekte ve halvetin safvet ehlinin, uzletin ise vuslat ehlinin emâresi olduğunu belirtmektedir.¹¹⁵ Sühreverdî de *Avârifü'l-Maârif* isimli eserinde halvet ve uzletin birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir. Halvet, başkalarından ayrı kalmayı ifade ederken, uzlet nefisten, onun çağırıldığı hallerden ve Allah'tan meşgul eden şeylerden uzaklaşmaktır. Halvete giren çok kimse olmasına rağmen, uzlete giren çok az kimse bulunmaktadır.¹¹⁶ Sühreverdî'ye göre bu iki kavram birbirlerinden farklı manalar taşımalarına rağmen ikisi de yolun başındaki müridlerin ve sıdk erbâbının sarıldığı ve kişiyi selâmete götüren yöntemlerdir.¹¹⁷ Nitekim Zunnûn Mısri de halvet ve uzleti insanı ihlâsa sevk eden bir yol olarak görmekte, halvet ve uzleti tercih eden kimsenin ihlâsın temel direğini eline geçireceğini ve sıdkın en sağlam rûknüne sahip olacağını ifade etmektedir.¹¹⁸

Abdullah Efendî'nin seyr ü süluk süreciyle ilgili üzerinde önemle durduğu bir diğer kavram ise uzlettir. Onun uzlet kavramıyla ilgili beyanlarına bakılacak olursa onun uzletin tanımı, kısımları ve uzlet erbâbının niyetleri üzerinde durduğu ve bu konuyu İbn Arabî'nin *Hilyetü'l-Abdâl* isimli eserindeki uzlet kavramıyla ilgili açıklamalarını nakledip açıklamak suretiyle ele aldığı görülecektir.¹¹⁹ Abdullah Efendî öncelikle uzleti “Gerek sâlikin gerekse muhakkikin beşerî sıfatlardan kendini tenzih edip temizlemesidir.” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre uzlet hâlinin en yüksek derecesine halvet denilmektedir. Zira halvet, uzlet ender uzlettir ve halvetin neticesi uzletin neticesinden daha kuvvetlidir. Ona göre uzlet eden kimse sırr-ı vahdâniyet-i ilâhiyyeye vâkif ve yakın sahibi olur. Abdullah Efendî yakîni uzletin şartlarından birisi olarak görmektedir.¹²⁰

Uzlet kavramı yerine kullanılan tebettül kavramını ise “mâsivâyla bağlantıyı tamamen keserek yalnızca Allah'a yönelmek” şeklinde tanımlayan Abdullah Efendî, “Rabbî'nin adını an. Bütün varlığıyla ona yönel.”¹²¹ âyetinde ifade edildiği şekilde kişinin bütün varlığıyla Hak'a yönelmesi durumunda dünyevî ve uhrevî hiçbir şeyle alakası kalmayacağını ifade etmiştir.¹²²

Abdullah Efendî uzletin müridlerin ve muhakkiklerin uzleti olmak üzere iki çeşitinin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre müridlerin uzleti, ağıyârın arasında bulunmaktan cismen uzlet etmektir.¹²³ Mürid hevâ ehli olan arkadaş ve akrabalarından zâhiren ve bâtunen ayrılmalı, havâtır-ı nefsanîyyeden geçip Hak'ı talep yolunda tek başına uzlet etmelidir.¹²⁴ Muhakkiklerin uzleti ise yaratılmışlardan kalben uzlet etmektir. Zira muhakkiklerin kalbi ilmullahtan başka bir şeyi mahalli değildir.¹²⁵

Uzlet erbâbının niyetlerinden bahseden Abdullah Efendî, bunları üç madde halinde ele almaktadır. Buna göre insanlar uzlete erbâbı bu yola insanların şerrinden korktuğu,¹²⁶ insanın kendi şerrinin başkasına dokunmasından sakındığı ya da Hak'la sohbeti tercih ettiği için girmektedir. İnsanın kendi şerrinin başkasına dokunmasından sakınarak uzleti tercih etmesi insanların şerrinden korktuğu için uzleti tercih etmesinden rütbe bakımından daha üstündür. Çünkü insanların şerrinden korkmak aslında başka insanlara karşı bir sû-i zandır. Ancak insanın kendi şerrinin başkasına dokunmasından sakınmasında ise kendi nefesine

¹¹¹ Uzlet kavramı için bkz. Kuşeyrî, s. 271-276; Gazâlî, c. 2, s. 221-243, Gazâlî (1983). *Kimyâ-yı Saâdet*, Tahran: Merkez-i İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, s. 199-209; İsmail Ankaravî (2008). *Minhâcu'l-fukarâ*, İstanbul: Vefa Yayınları, s. 279-281; Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî (1997). *Camii'l-Usûl*, thk. Edib Nasreddin, Beyrut: London: Müessesetü'l-İntişarî'l-Arabi c. 2, s. 193-195.

¹¹² Asım Efendî, c. 4, s. 3108.

¹¹³ Kuşeyrî, s. 273; Ankaravî, s. 280.

¹¹⁴ Ankaravî, s. 280.

¹¹⁵ Kuşeyrî, s. 271.

¹¹⁶ Sühreverdî, c. 2, s. 739.

¹¹⁷ Sühreverdî, c. 1, s. 376.

¹¹⁸ Sühreverdî, c. 1, s. 361.

¹¹⁹ İbn Arabî (1997). *Resailü İbn Arabî*, Beyrut: Daru Sadır, s. 510-511.

¹²⁰ Sarı Abdullah Efendî, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s. 272.

¹²¹ Müzemmil 73/8.

¹²² Sarı Abdullah Efendî, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s. 358.

¹²³ Sarı Abdullah Efendî, a.g.e, c. 1, s. 272.

¹²⁴ Sarı Abdullah Efendî, a.g.e, c. 1, s. 441.

¹²⁵ Sarı Abdullah Efendî, a.g.e, c. 1, s. 272

¹²⁶ Kişinin insanların şerrinden korktuğu için onlardan uzaklaşması sûfiler tarafından da uzletin faydalı yönlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Çünkü halk bazen başkalarının aleyhinde konuşmak bazen de sû-i zan ve itham etmek suretiyle kişiye eziyet eder. İnsan halktan uzak durduğu müddetçe bütün bu durumlardan korunma külfetine girmez. ayrıca uzlete çekilen kimse Allah'a daha çok ibadet edebilmek için fazla zaman ayırır. Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 204-209; Gazâlî, *İhyâ*, c.2, s. 233.

sû-i zanda bulunması söz konusudur. Hak'la sohbeti tercih ederek uzlet yoluna giren kimse ise sohbeti tercih ederek kendi nefsinden uzlet ettiği için insanların en üstünü olmuştur. Rabb'ini tercih eden bu kimseler Hakk'ın ihsânına mazhar olur.¹²⁷

Abdullah Efendi uzlet ve sükût arasında zorunlu bir ilişki kurmakta, uzlet ve sükûtu birbirlerini istilzâm eden iki asıl olarak kabul etmekte, sükût ve uzlet arasındaki ilişkiyi İbn Arabî'nin de *Hilyetü'l-Abdal* isimli eserinde bahsettiği gibi insanın abdal olması için gerekli olan şartlar bahsi altında ele almaktadır. Buna göre abdal olmak için gerekli olan şartlar sükût/samt, uzlet, açlık ve uykusuzluktur.¹²⁸ Bu dört şey Hak yolunun direkleri olup, bunlara uymayan kimse bu yolda kaybolur. Bu direklerden birisi olan uzlet ise sükûtun şartlarından. Uzlet sükût-ı lisâna yol açar. Çünkü uzlet eden kimse insanlardan uzak kaldığı için konuşamaz.¹²⁹ Bunun yanı sıra sükût da uzletin şartlarından. Uzlet için gerekli olan şeylerden birisi sükût-ı lisânîdir.¹³⁰ Abdullah Efendi bu bağlamda fenâ mertebesine varıp tabiat kafesinden kurtulmak isteyen kimselere ilim, ma'rifet ve ibâdete yönelmelerini,¹³¹ ancak izhâr-ı fazilet etmeyip, samt ve sükûtu tercih etmelerini, melâmet yolunu ihtiyar edilip nam ve nişansız olmalarını tavsiye etmektedir. Böylece "Ölmeden önce ölüünüz."¹³² hadisindeki mevt-i irâdî¹³³ mertebesine ulaşip enâniyet kayıtlarından kurtulup rehâ ve necât bulanabilir.¹³⁴

O Mevlânâ'nın "Kim güzelliğini mezada çıkarırsa ona yüzlerce kötü kaza yüz gösterir. Düşmanların kem gözleri, kin ve gayızları, hasetleri; kovalardan su boşalır gibi başına boşalır. Düşmanlar kıskançlıklarından onu parça parça ederler; dostlar da ömrünü hevâ ve hevesle zayi eder, geçirirler."¹³⁵ ifadesiyle de temas ettiği gibi Hak yolundaki kimselerin insanlar arasında şöhret olmasının tehlikeleri üzerinde durmaktadır. Nitekim bu tehlike tasavvuf geleneğinde "Şöhret âfettir." sözüyle de ifadesini bulmuştur.¹³⁶ Abdullah Efendi de aynı şekilde kişinin mümkün oldukça zâhiren ve bâtinen uzlet edip hâlini hiç kimseye açıklamaması gerektiği kanaatindedir.¹³⁷ Nitekim ârifler şöhret âfetine mübtelâ olmamak için halktan zâhiren ve bâtinen uzlet etmişlerdir. Abdullah Efendi ancak uzlete çekilmesiyle şöhret olup halk arasında tanınan kimselerin uzlet etmiş sayılmayacağını düşünmekte ve hakiki uzletin halkın uzlet eden kimsede bir liyâkat görmemesi, onu ta'zimi hatırlarına dahi getirmemeleri olduğunu ifade etmektedir.¹³⁸

Zâhirî uzleti kişiyi bâtînî uzlete götüren bir basamak olarak gören Abdullah Efendi'ye göre zâhiren uzlet etmedikçe bâtinen uzlet etmek mümkün değildir. Aksi halde safâ-yı derûn hâsıl olmaz. Bu hakikati idrak eden isti'dâd sahibi tâlibler günlerini boşa geçirmeyip amel tohumları eker, hulûs ağacından muhabbet ve ma'rifet meyveleri yer. Bu vahdet ve muhabbet duygusuyla geçen bir saatin bin yıllık ömürden daha kıymetli olduğunu idrak eder. Nitekim Mevlânâ da bu hakikate "Bahar zamanı, ekin ekmekten gafil kişi, bu zamanın kıymetini ne bilsin! Allah lûtfunun himayesine sığınman gerektir. Çünkü Allah, ruhlara yüzlerce lûtuflar döktü. Allah'ın lûtfuna sığınman gerek ki bir penâh bulasın."¹³⁹ sözleriyle işaret etmiştir.¹⁴⁰

Sonuç

Bayrâmî-Melâmî ve Mevlevî kültür içerisinde mühim bir yere sahip olan Sarı Abdullah Efendi telif eserleri ve özellikle de *Mesnevî*'nin ilk cildine yazdığı *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* isimli şerhiyle tasavvuf tarihinde mümtaz bir şahsiyet olmuştur. Abdullah Efendi bu eserlerinde tasavvuf düşüncesinin birçok meselesine temas etmiş, tasavvuf kavramlarıyla ilgili ayrıntılı malumat vermiştir. Onun telif eserlerinde İslâmî ilimlere dair kendisinden önceki birçok esere atıf yapıp, onlardan iktibas yapması tasavvufun yanısıra İslâmî ilimlerin diğer tüm alanlarına da vukûfiyetini ortaya koymaktadır.

Abdullah Efendi eserlerinde üzerinde önemle durduğu seyr ü sülûk kavramını yaratılmış her bir varlığın kendisini terbiye edip, şehâdet âlemi ve beşeriyet mertebesinden yükselmesi süreci olarak

¹²⁷ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s. 272.

¹²⁸ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.* . 1, s. 271-272; bkz. İbn Arabî, *Resailü İbn Arabî*, s. 509-513.

¹²⁹ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.* c. 1, s. 271-272.

¹³⁰ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.* c. 1, s. 272.

¹³¹ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.* c. 2, s. 489.

¹³² Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II/291.

¹³³ Abdullah Efendi'ye göre mevt-i irâdî, tebettül gibi mâsivâyı terk edip yalnızca Allah'a yönelmek manasına gelmektedir. Hz. Ali'nin "İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar." sözünü de bu bağlamda yorumlamaktadır. Ona göre uyku olarak nitelendirilen mâsivâyâ yönelmek cehl ve gafletten, uyanıklık olarak nitelendirilen mevt-i irâdî ise ilim ve yakazadan ibarettir.

¹³⁴ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 490.

¹³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c.1, b. 1835-1837.

¹³⁶ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 490; Sûfiler bir sâlikin insanlar arasında şöhret bulmak maksadıyla uzlet yapmasını şiddetle eleştirmektedirler. İnsanlarla bir arada bulunmak bu niyetle yapılan bir uzletten yüz kat daha üstündür. Ankaravî, s. 280; Hakîm Tirmizî (1993). *Risâletü Keyfiyyeti's-sülûk ilâ Rabbi'l-âlemîn*, Kahire:ed-Dârü'l-Misriyyeti'l-Lübnaniyye, s. 43.

¹³⁷ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde' ve'l-meâd*, s. 72.

¹³⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 490.

¹³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, c.1, b. 1839-1841.

¹⁴⁰ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 2, s. 491.

tanımlamış, seyr ü sülûk sürecini “seyr-ilallah, seyr-billah ve maallah, seyr-fillah” şeklinde üç aşamada ele almıştır. O sâliklik ve meczûbluk arasındaki irtibat üzerinde de durmuş, seyr ü sülûk yolundaki sâlikleri cezbelere ve bunun etkileri bakımından sâlik-i meczûb, meczûb-i sâlik, sâlik-i gayr-i meczûb ve meczûb-ı gayr-i sâlik olarak dört kısma ayırmıştır.

Abdullah Efendi seyr ü sülûkün esaslarına vurgu yapmış, seyr ü sülûk yoluna giren kimselere bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Onun bu bağlamda en çok üzerinde durduğu hususlar şeriate bağlılık, mürşid-i kâmile intisâbın zorunluluğu ve aşktır. Seyr ü sülûk adabına da temas eden Abdullah Efendi'nin seyr u sülûk esnasında kaçınılması gereken bazı davranışlar konusunda sâlikleri uyardığı da görülmektedir. Kaçınılması gereken bu davranışlar şöhret sevgisi, makamdan dolayı mağrur olmak ve masivaya iltifat etmektir.

Abdullah Efendi'nin seyr ü sülûke ilişkin olarak riyâzet-mücâhede ve uzlet kavramları üzerinde de önemle durduğu müşâhede edilmektedir. Abdullah Efendi bunun yanısıra büyük cihad olarak gördüğü nefis mücâhedesini ve riyâzeti enbiyânın mesleği olarak kabul etmiş, nefsânî hastalıklardan halâs olup beşerî kötülüklerden eser kalmaması, insanın derûnunun muhabbet nuru ve ma'rifet ışıklarıyla dolması için riyâzet ve mücâhedeyle elzem görmüştür. O uzleti ise gerek sâlikin gerekse muhakkikin beşerî sıfatlardan kendini tenzih edip temizlemesi süreci olarak kabul etmiş, uzlet ve sükûtu birbirlerini istilzâm eden iki asıl olduğuna vurgu yapmıştır.

Netice olarak Abdullah Efendi'nin eserlerinde önemle üzerinde durduğu seyr ü sülûk kavramı, süreci ve buna ilişkin kavramlara bakışımı ele aldığımızda onun bu konularda tasavvuf geleneğine bağlı kalarak bu zengin mirası tevârüs ettiğini müşâhede etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH EFENDİ, Sarı, *Cevheretü'l-Bidaye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler, n. 3792.
- ABDULLAH EFENDİ, Sarı, *Düstûru'l-İnşâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, n. 3332.
- ABDULLAH EFENDİ, Sarı, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- ABDULLAH EFENDİ, Sarı, *Mir'âtü'l-Asfiyâ fi Sifâti'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, n. 1401.
- ABDULLAH EFENDİ, Sarı, *Nasihatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsnî's-Sülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Ali Paşa, n. 679.
- ABDULLAH EFENDİ, Sarı, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- AHMED DEDE, Sahih (2003). *Mevevîlerin Tarihi*, haz. Cem zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları.
- AKÜN, Ömer Faruk (1966). “Sarı Abdullah”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, c. 10, s. 216.
- ANKARAVİ, İsmail (2008). *Minhâcu'l-fukarâ*, İstanbul: Vefa Yayınları.
- ASIM EFENDİ, Mütercim (2013). *el-Okyanusu'l-basit fi tercemeti'l-kamusi'l-muhit*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- AYTEKİN, Ülker (2002). *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYVANSARAYI, Hüseyin (2001). *Hadikatü'l-Cevâmî'*, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları.
- AZAMAT, Nihat (2009). “Sarı Abdullah Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 36, s. 145-146.
- BURRIL, Kathleen (1995). “Sarı Abdullah Efendi”, *El*, c. IX, s. 59.
- CEBECİOĞLU, Ethem (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları.
- CÜRCÂNİ, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (1983). *Ta'rifât*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- DÂYE, Necmüddin (1980). *Mirsâdu'l-ibâd*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yayınları.
- EL-CEVZİYYE, İbn Kayyim (1983). *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire: Dârü'l-Hadis.
- EL-İSFAHÂNİ, Râgıb (2002). *Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dimaşk: Darü'l-Kalem, Beyrut: ed-Darü's-Şamiyye.
- GAZÂLÎ (1939). *İhya*, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebi.
- GAZÂLÎ (1983). *Kimyâ-yı Saâdet*, Tahran: Merkez-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1982). *Melamilik ve Melamiler*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâuddin (1997). *Camii'l-Usul*, thk. Edib Nasreddin, Beyrut: London: Müessesetü'l-İntişari'l-Arabi.
- GÜRER, Dilaver (1999). *Abdülkadir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- HUCVİRÎ (1967). *Keşfu'l-Mahcûb*, Lahor.
- İŞİN, Ekrem (1994). “Sarı Abdullah”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, s. 13.
- İBN ARABÎ, Muhyiddin (1997). *Resailü İbn Arabî*, Beyrut: Daru Sadır.
- İBN ARABÎ, Muhyiddin, *Fütühât-ı Mekkiyye*, thk. Osman İsmail Yahyâ, Kahire: Mektebetü'l-Sekâfeti'd-Diniyye.
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezzâk (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KONUK, Ahmed Avni (2004). *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, yay. haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- KUŞEYRÎ (1966). *Risâle*, thk. Abdülhalim Mahmud-İbnü's-Şerif, Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadise.
- MEHMED TAHİR, Bursalı (1971). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Gregg International Publishers Limited.
- RESMÎ, Ahmed (1992). *Halikatü'r-Rüesâ*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- SÜHREVERDÎ, Ebü Hafs (2001). *Avârifü'l-Maârif*, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye.
- SÜLEYMAN SA'DEDDİN, Müstakimzâde. *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmîyye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnü'l-Emin, nr. 3357.
- SÜLEYMAN SADEDDİN, Müstakimzâde (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn*, Ankara: Türk Tarih Encümeni.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî el-Hanefî (1998). *Keşşâfu'ttılâhâtü'l-fünûn*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- TİRMİZÎ, Hakîm (1993). *Risâletü Keyfiyyeti's-sülûk ilâ Rabbi'l-âlemîn*, Kahire:ed-Dârü'l-Misriyyeti'l-Lübaniyye.
- TOSUN, Necdet (2005). *İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayımevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2010). “Sülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 38, s. 127.
- UZUNÇARŞILIL, İsmail Hakkı (1997). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- VASSAF, Hüseyin (2006). *Sefine-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- YILMAZ, Necdet (2001). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Süfler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.